پروفيسر رياضت برڙو

ڊڪشنري، ليڪسِڪن، وڪيبيُلرِي، گلاسري، ٿِسارس ۽ انسائڪلوپيڊيا اصطلاحن جو تقابلي جائزو

A Comparative Study of the Terms: *Dictionary, Lexicon, Vocabulary, Glossary, Thesaurus and Encyclopaedia*

Abstract:

'Language' is a non-material aspect of culture, by which human beings express their thoughts, opinions and ideas, and for this purpose meaningful words are used in all languages of the world.

It is not simple for a human to know and use all words in their own language or other languages. It is an essential need to use a dictionary or a thesaurus when we read, write or get education at various levels.

Words are arranged and explained in different ways in various types of dictionaries, vocabulary lists, glossaries and thesauruses according to the needs of learners, experts and common persons. Encyclopaedias are also compiled at macro and micro levels in which write ups are included about many topics and subjects.

In this research paper, I have done a comparative study of the terms: Dictionary, Lexicon, Vocubalry, Glossary, Thesaurus and Encyclopaedia and dispelled some misunderstandings about them being synonyms, pinpointing the slight differences between each of these terms.

Key words: linguistics, dictionary, lexicon, vocabulary, glossary, thesaurus, encyclopaedia, comparative.

رابطن جي مختلف ذريعن ۾، ٻولي اثرائتي اظهار جو ذريعو آهي. ٻولي هڪُ اهڙو وکر آهي جيڪو ماڻهو ان لاءِ ڪتب آڻي ٿو، ته جيئن پنهنجن خيالن، جذبن، احساسن، امنگن، ڪيفيتن، ڪَمن، حالتن، مصروفيتن، سرگرمين وغيره جو اظهار ڪري. اهڙي اظهار جا انيڪ مقصد ٿي سگهن ٿا، جن ۾ هڪ خاص مقصد هيءُ به آهي، ته ٻوليءَ ذريعي ڪنهن به سماج جا ماڻهو هڪ ٻئي سان ڳنڍيل رهن ٿا، ڇاڪاڻ ته ٻولي سماج ۾ ئي وجود وٺي ٿي: ٻوليءَ جو وجود سماج کان سواءِ ممڪن نه آهي.

ٻولي سماج کان الڳ نه آهي. ان ڪري، ٻوليءَ ۽ انسان کي به هڪ ٻئي کان الڳ ڪري نه ٿو سگهجي: ٻئي هڪٻئي سان لازم ملزوم آهن. ٻولي ڳالهائڻ جي عمل ۾ رڳو ئي به يا وڌيڪ ماڻهو ملوث نه ٿا ٿين، پر ماڻهو پنهنجو پاڻ سان به ڳالهائي ٿو. پاڻ سان ڳالهائڻ جو اهو عمل ماڻهوءَ جي ذهن اندر عمل هيٺ اچي ٿو. اهو فطرتي آهي، ته ارادي سان يا بنا ارادي، ماڻهو ڪجهه نه ڪجهه سوچيندو رهندو آهي. سوچڻ جو عمل لفظن ۽ انهن جي مفهوم کان سواءِ ممڪن نه آهي. ماڻهوءَ جي ذهن ۾ لفظن، انهن جي متبادل لفظن ۽ انهن جي مفهوم جي ميڙا چونڊِي پڻ ڪجهه ٻين لفظن جي صورت ۾ موجود به هوندي آهي، ته ان ۾ واڌارو به ايندو رهندو آهي. ان ڪري ئي هر ماڻهوءَ جو، هڪ ذاتي لفظي ذخيرو پڻ ٿئي ٿو. ان ريت، مختلف ڌنڌن ۽ ڪِرتن سان لاڳاپيل ماڻهن جا لفظي ذخيرا، ڳالهه ٻول ۽ ڪم ڪار ذريعي جڏهن هڪ ٻئي سان سلهاڙجن ٿا، ته ٻولي ڳالهائيندڙن جو مجموعي لفظي ذخيرو وڌڻ لڳي ٿو، جنهن سان ٻولي شاهوڪار ٿيڻ جي عمل مان گذري ٿي. ان ڪري، ٻوليءَ وٽ جيترا گهڻا بامعنىٰ لفظ هوندا آهن، اها اوتري ئي گهڻي رچيل ۽ شاهوڪار هوندي آهي ۽ ڪنهن به خيال، مفهوم، مقصد، وهنوار ۽ ڪِرت کي ڀرپور ۽ سهڻي طريقي سان اظهاري سگهندي آهي ۽ سماج ۾ پنهنجو گهڻ رُخو ڪارج ادا ڪندي رهندي آهي، خاص ڪري اهو ڪارج ويتر وڌي ويندو آهي، جڏهن ڪا هڪ ٻوليءَ ٻيءَ ٻوليءَ سان لهه وچڙ ۾ ايندي آهي.

دنيا ۾ لڳ ڀڳ ساڍيون ڇهه هزار ٻوليون آهن، جن مان عام طور هڪَ، نه ته به يا ٽي ٻوليون مختلف علائقن، هنڌن، ماڳن، مڪانن، آبادين ۽ سماجن ۾ ماڻهو هڪ ٻئي سان ڳالهائيندا رهن ٿا. انهن ساڍين ڇهه هزار ٻولين ۾، ڪي ٻوليون صرف ڳالهايون وڃن ٿيون، ته ڪي لکيون پڻ وڃن

ٿيون. جيڪڏهن ڳالهائيندڙ جي آوازن ۾ آندل لفظن کي ٻڌندڙ انهن لفظن ۾ سمايل معنىٰ ۽ مفهوم کي سمجهي ٿو، ته ان سان هڪ بامقصد سماجي سرگرمي عمل هيٺ اچي، مڪمل ٿئي ٿي، ۽ ماڻهوءَ جو ماڻهوءَ سان رابطو پنهنجو ڪارج ادا ڪري ٿو. ٻيءَ صورت ۾، جيڪڏهن ڳالهائيندڙ جي لفظن ۾ سمايل معنىٰ ۽ مفهوم کي، ٻڌندڙ ماڻهو سمجهي نه ٿو، ته لفظن ۽ ان جي معنائن جي سماجڪ سرگرمي متاثر ٿئي ٿِي ۽ پنهنجو ڪارج وڃائي ٿي.

ڳالهائڻ وانگر لکڻ جو عمل (writing process) پڻ لفظن سان واسطو رکي ٿو، جيڪو مختلف نشانين وسيلي، ارادي سان اختيار ڪيل، معنوي اظهار آهي. لکڻ وسيلي ٻولي نه فقط محفوظ ٿيندي آهي، پر وقت سان گڏ سفر پڻ ڪري ٿي ۽ پنهنجي تسلسل ۽ دائميت کي برقرار رکي ٿي. انهن لکيل لفظن کي، سندن معنائن ۽ ٻئي ضروري تفصيل سان گڏ جڏهن الف-بي وار ترتيب هيٺ ڪنهن ڪتاب ۾ سهيڙجي ٿو ته اهڙي ڪتاب کي مختلف ٻولين ۾ ”لغت“، ”لغات“، ”ڪوش“، ”فرهنگ“، قاموس“، ”ڊڪشنري“، ”ليڪسڪن“ وغيره ڪوٺيو وڃي ٿو. سنڌي ٻوليءَ ۾ اهڙي ڪتاب کي عام طور ’لغت‘ ۽ ’ڊڪشنري‘ چئجي ٿو.

هيٺ، ”ڊڪشنري“، ”ليڪسڪن“، ”وڪيبيلري“، ”گلاسري“، ”ٿسارس“ ۽ ”انسائڪلوپيڊيا“ اصطلاحن ۽ ساڻن لاڳاپيل ٻين انگريزي اصطلاحن (terms) جي وصفن، ترادفن، متبادلن ۽ سمجهاڻين کي درج ڪجي ٿو، جنهن سان انهن لفظن جي ڪُشادي (vast) مفهوم کي سمجهي سگهبو. ”لغت“، ”ڪوش“، ”فرهنگ“ وغيره اصطلاحن جي تقابلي مطالعي لاءِ ليکڪ جو الڳ مقالو لکيل آهي.

ڊِڪشنرِي(Dictionary):-

انگريزي ٻوليءَ ۾ ’لغت‘ جو متبادل لفظ ’ڊڪشنري‘ (Dictionary) آهي. ’ڊڪشنريءَ‘ جو پهريون استعمال 1526ع کان ملي ٿو، جنهن جا انگريزيءَ ۾ معروف متبادل اصطلاح ’ليڪسڪن‘ (Lexicon) ۽ ’ورڊ بُڪ‘ (Wordbook) آهن. انگريزيءَ ۾ اهو لفظ لاطيني ٻوليءَ جي لفظ ’*dictionarium*‘، ’*diction-*‘ ۽ ’*dictio*‘ مان آيل آهي، جنهن جي معنىٰ ”لفظ“ آهي. ڊڪشنريءَ جو مخفف ’dict‘ آهي.

”نيو انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا“(مائڪروپيڊيا) ۾ ’ڊڪشنري‘ بابت هيءَ وصف آيل آهي:

> “Dictionary, reference book that lists words in order and gives their meanings... In addition to its basic function of defining words, a dictionary may provide information about their pronunciation, grammatical forms and functions, etymologies, syntactic peculiarities, variant spellings, conventional abbrevations, and synonyms and antonyms. A dictionary may also provide quotations illustrating a word’s use, and these may be dated to show the earliest known uses of the word in special senses. The word *dictionary* itself comes from the Latin dictio, ‘the act of speaking,’ and dictionarium, ‘a collection of words.’”[(1)]

(ڊڪشنري هڪ حوالاجاتي ڪتاب آهي جنهن ۾ لفظ هڪ ترتيب ۾ معنائن سان ڏنل هوندا آهن... لفظن جي وصف ڏيڻ جي ان بنيادي ڪارج سان گڏ، ڊڪشنري انهن لفظن جي اچارن، وياڪرڻي شڪلين ۽ ڪارجن، اشتقاقن، جوڙجڪي خصوصيتن، مختلف هِجيئُن، رواجي مخففن، ۽ مترادفن ۽ ضدن جي ڄاڻ بہ ڏئي ٿي. ڊڪشنري لفظ جي واهپي جي وضاحت لاءِ حوالا پڻ ڏئي ٿي، جيڪي لفظ جي مخصوص معنىٰ ۾ استعمال جي حوالي سان تاريخوار ترتيب موجب ڏيکاري ٿي. لفظ ’ڊڪشنري‘ لاطيني لفظ dictio يعني ’ڳالهائڻ جي عمل‘، ۽ dictionarium يعني ’لفظن جي مجموعي‘ مان ورتل آهي.)

مٿين وصف مان معلوم ٿئي ٿو تہ لفظ جي اچار، وياڪرڻ، اشتقاق، هِجي، هم معنىٰ لفظن ۽ ضد لفظ جي سُڌ لاءِ ڊڪشنريءَ جو واهپو ٿئي ٿو. ان کان سواءِ اهو پڻ ڊڪشنريءَ مان معلوم ٿئي ٿو تہ مختلف وقتن دوران ڪنهن بہ لفظ جو استعمال ڪهڙين ڪهڙين معنائن طور رهيو آهي ۽ ان کي ڪهڙيءَ ريت لکيو ويندو رهيو آهي.

”ويبسٽرس نيو ورلڊ ڪاليج ڊڪشنريءَ“ (Webster’s New World College Dictionary) ۾، ’ڊڪشنري‘ جون معنائون هن ريت ڏنل آهن:

Dictionary [ML *dictionarium* < LL dictio][2] **1** a book of alphabetically listed words in a language, with definitions, etymologies, pronunciations, and other information; lexicon **2** a book of alphabetically listed words in a language with their equivalents in another language *[*a Spanish-English *dictionary]* **3** any alphabetically arranged list of words or articles relating to a special subject *[*a medical *dictionary]*.[3]

(**ڊڪشنري** 1. ڪنهن ٻه ٻوليءَ ۾، وصفن، اشتقاقن، اچارن، ۽ ٻيءَ ڄاڻ سان الف-بي وار ترتيب ڏنل لفظن جو ڪتاب؛ ليڪسِڪن. 2. الف-بي وار ترتيب ڏنل هڪ ٻوليءَ جي لفظن جو ڪتاب جنهن جا مساوي ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ڏنل هجن *[اسپيني-انگريزي ڊڪشنري]*. 3. ڪا به الف-بي وار ترتيب ڏنل لفظن يا مضمونن جي فهرست، جيڪي ڪنهن خاص موضوع سان لاڳاپيل هجن *[ميڊيڪل ڊڪشنري]*).

هيءَ وصف چٽو ٿي ڪري ته ڊڪشنريءَ ۾ لفظن جون وصفون، اشتقاق، اچار، وغيره ته هوندا آهن، پر ان جا ٿي رواجي قسم به ٿين ٿا، جن ۾ هڪ ئي ٻوليءَ جي ڊڪشنري، ٻن ٻولين ۾ ڊڪشنري ۽ موضوعي ڊڪشنري شامل آهن.

”دَ چيمبرس ڊڪشنريءَ“ (The Chambers Dictionary) ۾ ’ڊڪشنريءَ‘ جي سمجهاڻي هن طرح ڏني وئي آهي:

“A book containing the words of a language alphabetically arranged, with their meanings, etymology, etc; a lexicon; an additional program available in some word-processing packages which will check text for spelling errors against a dictionary contained on the disk (*comput*); a work containing information on any area of knowledge, alphabetically arranged. [LL *dictiōnārium* ; see **diction**]”[4]

(الف-بي جي ترتيب ۾ ٻوليءَ جي لفظن جو ڪتاب، جنهن ۾ انهن جون معنائون، ڌاتُو، وغيره شامل هجن؛ ليڪسِڪن؛ ورڊ پراسيسنگ پيڪيجز ۾ اضافي ميسر پروگرام، جيڪو ڊسڪ ۾ موجود ڊڪشنريءَ موجب، متن ۾ هِجي جون غلطيون چڪاسي (ڪمپيوٽر)؛ اها تصنيف جنهن ۾ ڪنهن خاص

شعبي جي معلومات الف-بي وار ترتيب سان ڏنل هجي. [پوئين دَور واري لاطيني *dictiōnārium* مان ورتل؛ ڏسو diction[5] [ڊِڪشَن])

چيمبرس ڊڪشنريءَ جي مٿين وصف مان اضافي طور معلوم ٿو ٿئي تہ ڊڪشنري ليڪسڪن جو مترادف آهي. ڊڪشنري ورڊ پراسيسنگ پيڪيجز ۾ ڪمپوزنگ جي غلطين جي نشاندهي ڪندي آهي ۽ مختلف متبادل لفظن جو ڏس ڏيندي آهي (جنهن سان متن کي سنواري سگهبو آهي).

ڊاڪٽر فيلن جي جوڙيل ”انگلش-اردو ڊڪشنري“ ۾، 'dictionary' جا رواجي مترادف ڏنا ويا آهن، جهڙوڪ: *”ترتیب وار لفظوں کی کتاب۔ کوش۔ کتاب لغت۔ فرہنگ۔ ابدھان۔ [لغت۔ قاموس]*[6]

”اوڪسفرڊ انگلش ريفرنس ڊڪشنريءَ“ ۾، 'ڊڪشنريءَ' جي معنيٰ ۽ سمجهاڻيءَ ۾ آيل آهي تہ:

> "**1** a book that lists (usu. in alphabetical order) and explains the words of a language or gives equivalent words in another language. **2** a reference book on any subject, the items of which are arranged in alphabetical order (*dictionary of architecture*). [med.L *dictionarium* and *dictionarius* f. L *dictio*][7]

(1 ڪتابُ جنهن ۾ ڪنهن ٻوليءَ جا لفظ (عام طور الف-بي وار ترتيب ۾) ڏنل ۽ سمجهايل يا انهن جا ٻيءَ ٻوليءَ ۾ متبادل آندل هجن. 2 ڪنهن بہ موضوع تي هڪ حوالاجاتي ڪتاب، جنهن جا نُڪَ الف-بي وار ترتيب ۾ ڏنا آهن (*تعميرات جي لغت*). [وچين دَور جي لاطيني *ڊڪشنَرِيَم* ۽ *ڊڪشنرِيَس* لاطيني ڊڪشو مان])

'ڊڪشنريءَ' جي مٿين سمجهاڻي ”اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنريءَ“ (Oxford English Sindhi Dictionary، 2010ع) ۾ بہ شامل آهي. اضافي طور منجهس 'ڊڪشنريءَ' جي مترادفن ۾ ”لغت، ڪتاب اللغات، ڪوش، معجم ۽ فرهنگ“ بہ ڄاڻايل آهن.[8]

”اوڪسفرڊ انگلش ريفرنس ڊڪشنريءَ“ جي آندل مٿين وصف ڪنهن قدر ”ويبسٽرس نيو ورلڊ ڪاليج ڊڪشنريءَ“ جي مٿي ڏنل وصف سان هڪجهڙائي رکندڙ آهي. ان وصف جي پهرئين نُڪتي ۾، ڊڪشنريءَ جا بہ روايتي قسم پڻ ڏنا ويا آهن ۽ ٻئي نُڪتي ۾ ٽيون قسم ڄاڻايو ويو آهي.

پرمانند ميوا رام جي مؤلف ڪيل مشهور انگريزي-سنڌي لغت ”اَ نيو انگلش-سنڌي ڊڪشنري“ (A New English-Sindhi Dictionary) ۾، ’ڊڪشنري‘ جون رواجي معنائون ”لُغتِ، ڪوشُ، فرهنگُ“ ڏنيون ويون آهن(9). جڏهن ته، مولوي عبدالحق جي مؤلف ڪيل ”دَ اسٽوڊنٽس اسٽينڊرڊ انگلش-اردو ڊڪشنري“ (The Student's Standard English-Urdu Dictionary) ۾ پڻ ان جا عام مترادف لفظ ”لغت، فرهنگ، قاموس“ ڏنا ويا آهن(10).

اِيوَن اِيسَر جي جوڙيل ”اِيسرس ڪامڪ ڊڪشنريءَ“(11) ۾، ’ڊڪشنريءَ‘ جي ڏنل مختلف وٽندڙ ۽ دلچسپ سمجهاڻين مان هڪڙي منفرد وصف هنن لفظن ۾ ڏني وئي آهي:

> "A dictionary is a wordbook that gives you the definition of *definition*, the spelling of *spelling*, and the pronunciation of *pronunciation*."(12)

(ڊڪشنري اُهو لفظن جو ڪتاب آهي جيڪو توهان کي وَصف جي وصف، هِجي جي هِجي، ۽ اُچار جو اُچار ڏَسي ٿو.)

متين وصفن مان ظاهر ٿئي ٿو ته انگريزي ٻوليءَ جو لفظ ’ڊڪشنري‘ لاطيني ٻوليءَ جي لفظن *dictio* ۽ *dictionarium* مان جڙيو آهي. ڊڪشنري هڪ حوالاجاتي ڪتاب آهي، جنهن ۾ الف-بي وار ترتيب ۾، لفظن جا مترادف، معنائون ۽ سمجهاڻيون، لفظن جي ٻيءَ ضروري معلومات سان گڏ، ساڳيءَ ٻوليءَ ۾ يا ٻيءَ ٻوليءَ ۾، ڏنل هونديون آهن. موضوعي ڊڪشنريون پڻ جوڙيون ويون آهن، جيڪي ڊڪشنرين جا رواجي قسم آهن.

’ڊڪشنري‘ جي انگريزي ٻوليءَ ۾ ڏنل وصفن ۾، جيڪي مختلف متبادل اصطلاح ڪم آيا آهن، تن ۾ ’Lexicon‘ (ليڪسِڪن) گهڻو اهم آهي. جڏهن ته، ’Vocabulary‘ (وڪيبُلري)، ’Glossary‘ (گلاسري) ۽ ’Thesaurus‘ (ٿِسارس) پڻ ڪڏهن ’لغت‘ جي معنىٰ ۾، ڪڏهن ’لفظي ذخيري‘ جي معنىٰ ۾، ته ڪڏهن ڪجهه تفاوتي معنائن سان ڪتب آندا ويندا آهن. انهن اصطلاحن منجهان ٻيا ڪيئي لاڳاپيل اصطلاح پڻ نهن ٿا. مختلف ٻولين ۾ ”وڪيبلريون، گلاسريون ۽ ٿسارس“ پڻ ڌار ترتيب ڏنيون ويون آهن، ان ڪري انهن مڪيه اصطلاحن کي سمجهڻ ضروري آهي.

ليڪسِڪن (Lexicon):-

’ليڪسڪن‘ جا انگريزيءَ ۾ معروف مترادف ’ڊڪشنري‘ ۽ ’ورڊبُڪ‘ (wordbook) آهن. ان لفظ جو پهريون پيرو استعمال 1580ع ۾ ٿيو. ”نيو انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا“ (ميڪروپيڊيا) ’ليڪسڪَن‘ بابت لکي ٿي ته:

“The word lexicon designates a wordbook, but it also has a special abstract meaning among linguists, referring to the body of separable structural units of which the language is made up. In this sense, a preliterate culture has a lexicon long before its units are written in a dictionary. Scholars in England sometimes use "lexis" to designate this lexical element of language.”(13)

(لفظُ ليڪسڪن شبدڪوش(14) کي چئجي ٿو، پر ان جي هڪ خاص تجريدي معنىٰ لسانياتدانن وٽ آهي، جيڪا جدا جدا بناوتي ايڪن جي مجموعي جي حوالي سان آهي، جن مان ٻولي ٺهيل آهي. ان معنىٰ ۾، ڊڪشنريءَ ۾ لکجڻ کان گهڻو اڳ، ليڪسڪن پڙهيل ثقافت کان اڳ موجود هوندو آهي. انگلينڊ جا عالم ڪڏهن ڪڏهن ٻوليءَ جي ان ليڪسڪل عنصر کي ڏيکارڻ لاءِ ’ليڪسس‘ جو اصطلاح استعمال ڪندا آهن.)

مٿين وصف آڌار چئي سگهجي ٿو ته ٻوليءَ جي جدا جدا بناوتي ايڪن کي واضح ڪرڻ لاءِ ليڪسڪن جو واهپو اڳاٽي وقت کان وٺي رواج هيٺ رهيو آهي، جنهن کي برطانوي عالمن پڻ ڪتب آندو آهي.

’ليڪسِڪن‘ بابت ”چيمبرس ڊڪشنري“ لکي ٿي:

“A word-book or dictionary; a vocabulary of terms used in connection with a particular subject. [Gr *lexikon* a dictionary, from *lexis* a word, *legein* to speak)”(15)

(شبد-ڪوش يا ڊڪشنري: ڪنهن مخصوص موضوع سان لاڳاپيل اصطلاحن جي ذخيرو. [يوناني ٻوليءَ جي لفظ *lexicon* معنىٰ ”ڊڪشنري“، *lexis* معنىٰ ”لفظ“، *legein* معنىٰ ”ڳالهائڻ“ مان ورتل])

”چيمبرس ڊڪشنريءَ“ جي مٿين مختصر وصف ۾ ٻئي معنائون شامل آهن يعني لغت به، ته چونڊ لفظن جي سهيڙ به، جيڪا ڪنهن منتخب موضوع سان لاڳاپيل هجي.

”اوڪسفرڊ ڪنسائز ڊڪشنري آف لِنگئسٽِڪس“(Oxford Concise Dictionary of Linguistics) ۾، ’ليڪسِڪن‘ جي تشريحي وضاحت ۾ سمجهايل آهي تہ:

"That aspect of a language or of a linguist's account of a language, that is centred on individual words or similar units. Its scope varies enormously from one theory to another: in some a simple subcomponent of a generative grammar; in others the basis, in itself, for most if not all specific grammatical patterns; in some seen as an unstructured list; in others as an elaborate network of entries related by lexical rules and by features shared at various levels. Usually distinguished, as a theoretical concept, from a dictionary, as part of a practical description: hence e.g. a posted mental lexicon, not 'mental dictionary'.(16)

(ٻوليءَ جو اهو پهلُو يا ٻوليءَ جي ماهر پاران ڏنل ٻوليءَ جي وضاحت، جنهن جو محور انفرادي لفظ يا ساڳيا ايڪا هوندو آهي. ان جي اهميت هڪ نظريي کان ٻئي نظرئي تائين تمام گهڻي بدلجي ٿي: ڪجهہ ٻولين جي معاملي ۾ تخليقي گرامر جو سادو بنيادي جزو؛ ٻين حالتن ۾، پنهنجو پاڻ منجهہ، گرامر جي مخصوص شڪلين جو بنياد؛ ڪجهہ حالتن ۾ غير بناوتي فهرست طور ڏٺل؛ ٻين حالتن ۾، مختلف سطحن تي مشترڪہ شڪلين ۾ هڪ واضح داخلائن جو ڄار جنهن جو لغوي قاعدن جي حوالي سان تعلق هوندو آهي. عام طور تي، نظرياتي تصور طور، عملي وضاحت جي جزي طور لغت کان مختلف سمجهيو ويندو آهي: تنهنڪري، مثال طور مقرر ٿيل ذهني ليڪسڪن، نڪي ’ذهني لغت‘.)

هيءَ تشريحي وصف گهڻو ڌيان ڇڪائيندڙ آهي. ان مان سُڌ پوي ٿي تہ ليڪسڪن ٻوليءَ جو پهلو يا وضاحت آهي جيڪا ٻوليءَ جا ماهر ڪن ٿا. ان کان سواءِ منجهانئس وياڪرڻي بناوتن جي ڄاڻ بہ ملي ٿي. جيئن تہ نظريا مختلف دماغن جي پيدائش هوندا آهن، ان ڪري ليڪسڪن ۾ انهن نظرين موجب ”ذهني ليڪسڪن“ جو پاسو بہ شامل ٿي وڃي ٿو.

”ويبسٽرس نيو ورلڊ ڪاليج ڊڪشنريءَ“ ۾ ’ليڪسِڪن‘ بابت لکيل آهي:

> "**1** a dictionary, especially of an ancient language **2** the special vocabulary of a particular author, field of study, etc. **3** a record or inventory *[*a notable case in the lexicon of subversion*]* **4** *Linguis*. the total stock of morphemes in a language."(17)

(1. لغت، خاص ڪري ڪنهن آڳاٽي ٻوليءَ جي 2. ڪنهن مخصوص ليکڪ، اڀياسي کيتر، وغيره جي خاص وڪيبيُلري. 3. ريڪارڊ يا فهرست [ليڪسڪن جي ماتحتي واري هڪ نمايان حالت] .4 *لسانيات*. ٻوليءَ ۾ صرفين جو سمورو ذخيرو.)

ان وصف ۾ آڳاٽي ٻوليءَ يا ٻولين جو لفظي ذخيرو ٻـ هڪ انفراديت يا نمائندگيءَ سان شامل ڪيل آهي، جيڪا ان جي اهميت کي نروار ڪري ٿي. جڏهن تـ ٻيو نمبر نُڪتو ان وصف کي "وڪيبيلري" جي ويجهو ڪري ٿو.

'ليڪسن' جي معنائن ۾ "ڪيسِل ڪنسائز انگلش ڊڪشنري" لکي ٿي:

> "A dictionary (usu. applied to Greek, Hebrew, Arabic or Syriac). [from *vocabulaire*, late L. *vocābulārium*]"(18)

(يعني: ڊڪشنري (عام طور يوناني، عبراني، عربيءَ يا شاميءَ سان لاڳاپيل) ['*vocabulaire*' مان، پوئيت لاطيني '*vocābulārium*' مان ورتل])

"وڪيپيڊيا" تي 'ليڪسِڪن' سان گڏ ان جا مختلف لاڳاپيل لفظ 'ورڊ-هورڊ، ورڊ بُڪ، ورڊ-اسٽاڪ' (**word-hoard**, **wordbook**, or **word-stock**) ڏنل آهن، جن جي گڏيل معنىٰ ۾ لکيل آهي:

> A **lexicon**, ... is the vocabulary of a person, language, or branch of knowledge (such as nautical or medical). In linguistics, a **lexicon** is a language's inventory of lexemes. The word "lexicon" derives from the Greek λεξικόν (*lexicon*), neuter of λεξικός (*lexikos*) meaning "of or for words."(19)

(ماڻهوءَ، ٻوليءَ، يا ڄاڻ جي شاخ (جهڙوڪ: ساموندي يا طبي) جي وڪيبيُلري [ذخيري] کي ليڪسِڪن، شبدڪوش (ورڊ بُڪ)، يا لفظي-ذخيرو (ورڊ-اسٽاڪ) چئجي ٿو. لسانيات ۾، ليڪسڪن ٻوليءَ جي لغوين جي فهرست آهي. لفظ "ليڪسڪن" يوناني لفظ λεξικόν (*ليڪسِڪن*) مان

اخذ ڪيو ويو آهي، جيڪو λεξικός (ليڪسڪوس) جو ٻي جنس آهي، جنهن جي معنيٰ آهي "لفظ جو يا لفظ لاءِ".)

اها وصف پڻ ليڪسڪن کي وڪبيلريءَ جي ويجهو ڪري ٿي، جنهن ۾ لفظن جو ذخيرو سهيڙيو وڃي.

ليڪسڪن جو اصطلاح عام طور هڪ ئي ٻوليءَ جي تناظر ۾ پڻ ڪتب آندو ويندو آهي، ان ڪري گهڻ-ٻولي ڳالهائيندڙ سماج، قومون يا طبقا عام طور سمجهندا آهن ته وٽن ڪيئي ليڪسڪن آهن[20].

ڊاڪٽر فيلن پاران "انگلش-اردو ڊڪشنري" ۾، 'lexicon' جون ساڳيون ئي ڊڪشنريءَ واريون معنائون ڏنيون ويون آهن، يعني: "لغات-فرہنگ -ابھیدان- کوش-"[21]

محمد اڪرم چغتائي 'ليڪسِڪن' جي تشريح ڪندي، "تشریحی لغت" ۾، لکي ٿو:

> **Lexicon**: لغت، فرہنگ یا قاموس... لسانی تجزیہ پر مشتمل لغت جس میں کسی زبان کی انفرادی لغوی مدات کے معنی اور ان کا استعمال بھی درج ہوتا ہے۔ یہ خاص طور پر تکوینی گرامر کے معنوی اجزا کے حوالے سے استعمال ہوتی ہے۔ قاموس کی خصوصیات کے مطالعہ کو بسا اوقات ذخیرہ الفاظ (Lexis) اور بعض اوقات لغتیات (Lexicology) کہا جاتا ہے۔ "ذخیرہ الفاظ" محدود مفہوم کا حامل ہے، جو قاموس کی صرف رسمی خصوصیات کا حوالہ دیتا ہے، معنوی خصوصیات کا نہیں۔"[22]

ليڪسڪن جي مٿينءَ وصف ۾ ، رواجي مترادفن سان گڏ ڪي تفصيل پڻ آندل آهن، جن ۾ ان کي "وڪيبيلري" يعني "ذخيره الفاظ" کان وسعت به ڏني وئي آهي.

ڊاڪٽر غلام علي الانا، 'انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا' مان ورتل حوالي ۾، 'ليڪسِڪن' کي 'لغات' جي مترادف طور آندو آهي. ڊاڪٽر الانا لکيو ٿو:

> "لغات (Lexicon) ڪنهن به ٻوليءَ جي لفظن جي الف-ب وار ترتيب جو اهو مجموعو يا ڪتاب آهي جنهن ۾ اُن ٻوليءَ جي لفظي خزاني جي گڏ ڪيل هر هڪ لفظ يا اُن لفظ جي حصن کي گڏ ڪري، اُنهن جي معنيٰ، مفهوم ۽ وصف سمجهائي ويئي هجي. لفظن جي اهڙي ميڙ يا مجموعي ۾ اُهي لفظ يا ته ان فرد (ماڻهوءَ)، جي

پنهنجي ماحول ۾ رائج هوندا، جنهن اُها لغات جوڙي هوندي، جيڪي (اهي لفظ) هُو پاڻ ۽ ٻيا ماڻهو گفتگو ۾ ڳالهائيندا هوندا، يا ڪن ڪتابن، دستاويزن، لکيتن، ڪاغذن پٽن، علم ادب ۽ شعر و شاعريءَ مان چونڊ ڪري گڏ ڪيا هوندا، ۽ يا وري هنن لفظن جو اهو ذخيرو، ڏار ڏار ڪرت وارن، ڏنڌو ڪندڙ ماڻهن، پيشہ ورن، هنرمندن، ڪاسبين توڙي خاص موضوعن سان دلچسپي رکندڙن وٽان گڏ ڪيو هوندو.“[23]

ڊاڪٽر الانا جي ڄاڻايل وصف ۾ ڊڪشنريءَ، ليڪسڪن توڙي وڪيبيلريءَ ۾ ڪو تفاوت ڄاڻايل نہ آهي. منجهس ڊڪشنرين جا ڪي قسم بہ اڻ سڌيءَ ريت شامل ٿي ويا آهن، جهڙوڪ: هڪ ئي ٻوليءَ جون لغتون ۽ موضوعي لغتون.

”اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنري“ ’ليڪسڪن‘ جي معنیٰ ۾ لکي ٿي: ”1- ڊڪشنري، ڪوشُ، لغت خاص ڪري يوناني، عبراني، سرياني يا عربيءَ جي. 2- ڪنهن شخص وٽ ٻولي، علم جي ڪنهن شعبي ۾ لفظن جو ذخيرو.“[24]

مٿينءَ وصف جي ٻئي نمبر نُڪتي منجهان معلوم ٿئي ٿو تہ اهڙن لفظي ذخيرن ۾ شاعرن، اديبن جي لکڻين ۾ ڪتب آندل لفظن ۽ انهن جي معنائن ۽ سمجهاڻين کي شامل ڪري سگهجي ٿو.

پرمانند ميوا رام جي ”نيو انگلش-سنڌي ڊڪشنري“ ۾، ’ليڪسڪن‘ جا بہ ٻہ ساڳيا ئي ڊڪشنريءَ وارا مترادف لفظ ”ڪوشُ ۽ لغت“ ڏنا ويا آهن.[25]

’ليڪسِڪن‘ سان لاڳاپيل ٻيا انگريزي اصطلاح هن ريت آهن:

Lex (ليڪس) = Lexicon جو مخفف.

Lexeme (ليڪسيم) = 1. [يوناني ٻوليءَ جي لفظ ‘*lexis*’ = ’لفظ‘ ۽ پڇاڙيءَ ’-EME‘ مان جڙيل] *لسانيات.* لفظ يا ان جو بنياد جيڪو ٻوليءَ ۾ معنادار ايڪو آهي. 2. ڪنهن ٻوليءَ جو هڪُ يا مرڪب آواز، جنهن جا جزا ٽٽل هجڻ جي صورت ۾ مفهوم ڏئي نہ سگهن. لغويو.

Leximic = لغويائي (صفت).

Lexical (ليڪسڪَل) = 1. وڪيبيلريءَ بابت، يا لفظن جي ذخيري بابت، جيئن اهي ٻوليءَ ۾ هجن. 2. ليڪسڪن يا ليڪسڪوگرافيءَ بابت يا

انهن جي فطرت جهڙو. 3. ٻوليءَ جي لفظن بابت، لغوي (لغتِي). 4. لغت بابت (صفت). Lexically (ظرف). Lexical meaning = لغوي معنىٰ. Lexical analysis = لغوي ڇنڊڇاڻ. Lexical Semantics (لغوي معنويات).

Lexicog (ليڪساگ) = مخفف. (ليڪسوگرافر، ليڪسوگرافڪ، ليڪسوگرافي.)

Lexicographer (ليڪساگرفر) = [لاطيني-يوناني *lexikographos* > يوناني *lexikon*، ليڪسڪن + *graphein*، لکڻ] لغت نويس، لغت نگار، لغت ساز، ڪوش ڪار، فرهنگ نويس، مدوِن لغت. اهو ماڻهو جيڪو لغت لکي يا مؤلف ڪري (اسم). **Lexicographist** (ليڪساگرفسٽ) = لغت نويس (اسم).

Lexicography (ليڪساگرفي) = [< يوناني *lexikon*، ليڪسڪن + GRAPHY] لغت (يا لغتن)، ڊڪشنري (يا ڊڪشنرين) يا ليڪسڪن (يا ليڪسڪنن) جي لکڻ يا مرتب ڪرڻ جو عمل، طريقيڪار، يا ڪم. لغت نويسي، لغت نگاري، لغت جي تاليف (اسم). **Lexicographic** (صفت). **Lexicographical** (صفت). **Lexicographically** (ظرف).

Lexicology (ليڪسِڪالجي) = [< يوناني *lexikon*، ليڪسڪن + -LOGY] لفظن جي معنائن ۽ ٻُڻن (origins) جو علم، علم اللغات، لفظن جي ساخت، اشتقاق، تاريخ ۽ معنىٰ جو علم (اسم). **Lexicological** (صفت). **Lexicologically** (ظرف). **Lexicologist** = ماهر لغات (اسم).

Lexicostatistics = (اسم).

Lexigram (ليڪسِگرام) = لفظ جي نمائندگي ڪندڙ نشاني يا علامت، اکر.

Lexigraphy (ليڪسِگرفي) = لفظن لاءِ علامتن جو مقرر نظام، تحرير جو سرشتو جنهن ۾ هر هڪ نشاني الڳ الڳ لفظ جي نمائندگي ڪري ٿي[26] (اسم). Lexigraphic (صفت). Lexigraphical (صفت). ڊاڪٽر فيلن هن اصطلاح جي معنىٰ "لفظن جي معنىٰ ٻڌائڻ" به لکي آهي[27].

Lexis (ليڪسِس) = ٻوليءَ، ٽولي، هڪ شخص، علمي شعبي، وغيره جي مڪمل وڪيبيلري يا لغت، لفظ، لفظن جو ذخيرو، لغات. ٻوليءَ ۾ شامل سمورا لفظ (اسم).

واضح ٿئي ٿو تہ يوناني ٻوليءَ جي لفظ *lexicon* مان، انگريزيءَ ۾ آيل لفظ ’ليڪسِڪن‘ جا مترادف ۽ معنائون ڊڪشنري، وڪيبيلري، لفظي ذخيرو، ٻوليءَ جا هَڙئي صرفيہ، شبدڪوش وغيره آهن. ان ڪان سواءِ ڪنهن هڪ ماڻهوءَ، گروهہ، ٽولي، قبيلي، قوم، علم، شعبي، جي الڳ الڳ ليڪسڪن ٿي سگهي ٿي.

’ليڪسِڪن‘ جي اصطلاح بدران، ’وڪيبيلري‘ ۽ ’گلاسري‘ (Glossary) سان اپکنڊ (Sub Continent) جي ماڻهن جو واسطو وڌيڪ رهيو آهي، ڇاڪاڻ تہ اُپکنڊ تي انگريزن جي حڪمرانيءَ دوران مختلف ٻولين جون ’گلاسريون‘ جوڙيون ويون هيون. هيٺ ’وڪيبيلري‘ جون سمجهاڻيون پيش ڪجن ٿيون.

وُڪيبيُلرِي(Vocabulary):ـ

’وڪيبيُلري‘ ڪي انگريزي ٻوليءَ جي لغتن ۾، توڙي لاڳاپيل ويب سائيٽن تي، ليڪسڪن، ڊڪشنريءَ، لفظن جي سهيڙيل ذخيري، وغيره جي معنيٰ ۾ ڪتب آندو ويو آهي. اِن لفظ جو پهريون استعمال 1525-1535ع دوران ٿيو. هيءُ لفظ لاطينيءَ جي لفظ *vocābulārium* مان ورتو ويو آهي.

ڊاڪٽر فيلن ”انگلش-اردو ڊڪشنريءَ“ ۾، ’vocabulary‘ جون هي معنائون ڏنيون آهن: ”فرہنگ - لغات - کوش - نام مالا - [مجموعہء الفاظ - خزانہء الفاظ - ذخیرہء الفاظ][28]. اهي مترادف ڊڪشنريءَ ۽ ليڪسڪن ڪان ڪجهہ وڌيڪ ۽ اهم آهن، جن ۾ ”نام مالا“ سميت ”لفظن جي مجموعي، خزاني ۽ ذخيري“ جا اصطلاح نمايان آهن.

”اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنري“ ۾، ’وڪيبيلري‘ جي مترادف ۽ معنائون هن ريت لکيون ويون آهن: ”1- لفظن جو ذخيرو، فرهنگ: لفظ، جيڪي ڪنهن ٻولي يا خاص ڪتاب، علمي شعبي ۾ استعمال ٿيا هجن يا ڪو ليکڪ ڪم آڻيندو هجي (*scientific vocabulary* سائنسي لفظن جو ذخيرو؛ *the vocabulary of Shakespeare* شيڪسپيئر جي لفظيات). 2- لغت، ڪوش، فرهنگ: لفظن جي ’الف-بي‘ وار فهرست معنائن يا ترجمي سان. 3- ڪنهن فرد جي علم ۾ لفظن جي حد (*his vocabulary is limited* سندس لفظن جو ذخيرو محدود آهي). 4- فني نمونو، انداز، طور ۽ طريقا خاص ڪري بيلي (ناچ) وغيره ۾ جسم جي مخصوص انداز ۾ لوڏ.“[29] تورڙي مَٽ سَٽ سان، اهڙي ئي وصف ”اوڪسفرڊ انگلش ريفرنس ڊڪشنريءَ“ ۾ بہ آندل آهي.[30]

انهن متفرقہ معنائن ۾ اهم ”لفظن جو ذخيرو“ آهي جيڪو سائنسي توڙي مختلف شخصيتن جي علمي ۽ ادبي تخليقن جي حوالي سان بہ ٿي سگهي ٿو تہ ڪنهن عام فرد جي حوالي سان بہ. جڏهن تہ لغت ۽ ڪوش ڪي بہ وڪيبيلري جي معنیٰ ۾ ڪتب آندو ويو آهي.

آنلائين ويب سائيٽ ”ڊڪشنري.ڪام“ (dictionary.com) ۾ ’وڪيبيلري‘ جون هيٺيون معنائون ڏنيون ويون آهن:

“**1.** The stock of words used by or known to a particularpeople or group or persons: *His French vocabulary is rather limited. The scientific vocabulary is constantly growing*. **2.** A list or collection of the phrases of a language, technical field, etc., usually arranged in alphabetical order and defined: *Study the vocabulary in the fourth chapter*. **3.** The words of a language. **4.** Any collection of signs or symbols consisting a means or system of nonverbal communication: *vocabulary of a computer*. **5.** Any more or less specific group of forms characteristic of an artist, architecture, or the like.” **(31)**

1). ڪنهن خاص ماڻهوءَ يا ماڻهن جي گروهہ پاران ڪتب آندل لفظن جو ذخيرو: *هن جي فرانسي وڪيبيلري نسبتاً محدود آهي. سائنسي وڪيبيلري مستقل وڌي رهي آهي*. 2. لفظن يا ٻوليءَ جي ورجيسن، فني شعبي، وغيره، جي فهرست يا مجموعو، جيڪو عام طور الف-بي وار ترتيب ۾ هجي ۽ ان جي وصف ڏنل هجي: *چوٿين باب ۾ وڪيبيلري پڙهو*. 3. ٻوليءَ جا لفظ. 4. نشانين ۽ علامتن جي ڪا بہ سهيڙ، جيڪا ڪو مطلب يا غير زباني ابلاغ جو نظام جوڙي: *ڪمپيوٽر جي وڪيبيلري*. 5. تقريباً مخصوص شڪلين جو گروپ جيڪو ڪنهن فنڪار جي خصوصيت هجي، فن جو انداز، اڏاوت، يا ان جهڙي ڪا شيءِ.“

وڪيبيلريءَ جون مٿيون وصفون انتهائي اهم آهن، جيڪي ان اصطلاح جو وسيع دائرو واضح ڪن ٿيون يعني هڪ ماڻهوءَ جو هڪ يا ٻن يا وڌيڪ ٻولين جو لفظي ذخيرو، علمي ۽ ادبي ذخيرو، ڪنهن خاص باب ۾ آيل اصطلاحن جو سهيڙ، زباني ابلاغ جي نمائندگي ڪندڙ نشانين توڙي مخصوص شڪلين جي ميڙا چونڊي، وغيره.

”ڪيسِل ڪنسائز انگلش ڊڪشنري“ ۾ آيل ’وڪيبيلري‘ جي هيٺ ڏنل مختصر سمجهاڻي پڻ مٿينءَ وصف تي آڌاريل محسوس ٿئي ٿي:

“A list or collection of words used in a language, science, book etc., usu. word-book; the stock of words at one’s command.”(32)

(لفظن جي فهرست يا سهيڙ جيڪا ٻوليءَ، سائنس، ڪتاب وغيره ۾ ڪتب ايندي هجي، عام طور شبدڪوش: ڪنهن ماڻهوءَ جي اختيار هيٺ لفظن جو ذخيرو.)

عبدالحسين ميمڻ جي مؤلف ڪيل ۽ سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري، حيدرآباد، پاران اينڊرائڊ ايپليڪيشن (ورزن 1.2)(33) ۾ جاري ڪيل ”انگلش-سنڌي ڊڪشنري“ (Dictionary English To Sindhi) ۾ ’وڪيبيلري‘ جا رواجي مترادف ”لغت ۽ فرهنگ“ ڏنا ويا آهن. هڪڙي ٻئي اداري، ”الف اِنوويٽو سالیوشنس“ (Alif Innovative Solutions) پاران اينڊرائڊ ايپليڪيشن (ورزن 1.4.5) ۾ جاري ڪيل ”English سنڌھي Dictionary“ ۾ پڻ ’وڪيبيلري‘ جون مٿيون ٻئي ساڳيون معنائون ڄاڻايل آهن.

پرمانند ميوا رام جي ”نيو انگلش-سنڌي ڊڪشنري“ ۾، ’وڪيبيلري‘ جا مترادف ”فرهنگ، لغت، ڪوشُ، نام مالها، شَبدَ ڀنڊارُ ۽ نِگھنٽُو“(34) ڏنا ويا آهن، البت سمجهاڻيءَ ۽ وضاحت کان ڪنارو ڪيل آهي.

’وڪيبيلري‘ سان لاڳاپيل ٻيا انگريزي اصطلاح هي آهن: vocab (وڪيبيلري جو مخفف)؛ vocable (ادا ٿي سگهندڙ لفظ، شبد: ڪلمو: نام، نالو [اسم])؛ vocabular (لفظن بابت يا لفظن سان لاڳاپيل [صفت])، vocabularian (of or pertaining to vocabulary) [صفت] ۽ لفظن سان گهڻو يا تمام گهڻو لاڳاپيل شخص [اسم])، vocabularied ([صفت])، ۽ vocabulist (وڪيبُلِسٽ: وڪيبيلري جوڙيندڙ، لغت نويس [اسم](35)).

گلاسرِي (Glossary):-

”گلاسري“ بہ لفظن جي هڪ فهرست آهي، جيڪا عام طور ڪنهن ڪتاب جي پڇاڙيءَ ۾ ڏني ويندي آهي، جيتوڻيڪ ڪي گلاسريون ڌار ڪتابي صورت ۾ پڻ ڇپيون ويون آهن. گلاسري جو اصطلاح لاطيني ٻوليءَ جي لفظ ’*glossarium*‘ مان ورتل آهي جيڪو ’glossa‘ مان ورتو ويو آهي.

”نيو انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا“ (ميڪروپيڊيا) ۾، ’گلاسري‘ بابت لکيل آهي تہ:

“The short list [of words with their information] sometimes at the back of a book, is often called a glossary.”(36)

(ڪتاب جي پڇاڙيءَ ۾ ڏنل [لفظن ۽ انهن جي معلومات جي] مختصر فهرست کي اڪثر ڪري گلاسري چئجي ٿو.)

”اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنري“ ۾ هن ريت، ’گلاسري‘ جي وصف ڏنل آهي: ”1- مختصر لغت: خاص ڪري ڪنهن لهجي يا خاص حلقي جا مخصوص اصطلاح، جيڪي مضمون سان سمجهاڻيءَ لاءِ ترتيبوار ڏجن. 2- لفظن جي فهرست يا مجموعو.“[37]

مٿين ٻنهي وصفن ۾ ”گلاسري“ جي محدوديت کي خاص طور چٽو ڪيل آهي.

پرمانند ميوا رام جي جوڙيل ”نيو انگلش-سنڌي ڊڪشنري“ ۾، ’گلاسري‘ جا رواجي متبادل ”لفظن جي معنىٰ، لغت ۽ ڪوشُ“[38] لکيا ويا آهن، جن سان ان اصطلاح جي خاص مفهوم کي سمجهڻ ۾ ڪا مدد نه ٿي ملي.

”چيمبرس ڊڪشنريءَ“ ۾ ’گلاسري‘ جي معنىٰ هن ريت آندل آهي:

> “A collection or list of explanations of words; a dictionary of terms used in a specialized subject area; frequently-used words, phrases or paragraphs which can be stored by a word processor and recalled rapidly and easily; a collection of glosses.[39]

(لفظن جي تشريحن جي سهيڙ يا فهرست جو مجموعو: خاص موضوعي حدن ۾ ڪم ايندڙ اصطلاحن جي لغت: گهڻو-ڪتب ايندڙ لفظ، ورجيسون يا پيراگرافَ جيڪي ورڊ پروسيسر پاران جمع ڪري سگهجن ۽ جلديءَ ۾ ۽ سهولت سان يادگيري ۾ آڻي سگهجن: وضاحتي لفظن جو مجموعو.)

ان سمجهاڻيءَ ۾ ”خاص موضوعي حدن ۾ اصطلاحن جي لغت“، ”گهڻو-ڪتب ايندڙ لفظ“ وغيره ۽ ”وضاحتي لفظن جو ذخيرو“ اهم نُڪتا آندل آهي، جيڪي ان اصطلاح جي پکيڙ کي واضح ڪن ٿا.

ڊاڪٽر فيلن جي ”انگلش-اردو ڊڪشنري“ ۾، ’glossary‘ جون هي معنائون ڏنل آهن: ”فرہنگ- لغات- کوش- کتاب لغت- [حاشیہ- شرح- فہرستِ مصطلاحات]“[40]. انهن منجهان وڏي ڏنگيءَ ۾ درج ڪيل لفظ ئي گلاسريءَ جي الڳ مترادفن جو فرق ڏيکارن ٿا.

’گلاسري‘ سان لاڳاپيل ٻيا انگريزي اصطلاح هي آهن: Gloss (گلاس [گلاسري جو مخفف]).

گلاس (Gloss): وضاحتي لفظ يا لکت، شرح يا رايو. حاشيي ۾ ڏنل تشريحي نوٽ، جيڪو ٻاهرين يا عجيب لفظ جي وضاحت طور آندل هجي.

گلاسوگرفي (Glossography): وضاحتي لفظن، شرحن يا راين جو لکجڻ؛ زبان تي منظم انداز ۾ لکيل علمي مقالو. [گلاسوگرفر (glossographer، اسم). گلاسوگرفيڪل (glossographical، صفت)]

گلاسولجي (Glossology): فني اصطلاحن جي تشريح، جيئن سائنس جي؛ ٻوليءَ جي سائنس. [گلاسولاجسٽ (glossologist، اسم). گلاسولاجيڪل (glossological، صفت)]

متين وصفن ۽ وضاحتن مان واضح ٿئي ٿو ته گلاسري ڪنهن به ڪتاب ۾ آيل اهنجن ۽ غير رواجي لفظن جي معنائن جي فهرست تي مشتمل ٿئي ٿي. ان ڪان سواءِ ڪنهن خاص شعبي يا ڪرت جي خصوصي اصطلاحن جي لغت کي به گلاسري چئجي ٿو.

ٿسارس (Thesaurus):۔

’ٿسارس‘ يوناني ٻوليءَ جي لفظ *thēsaurus* مان، لاطينيءَ ۽ نئين لاطينيءَ (New Latin) ۾ ”treasure، collection“ (خزانو، سهيڙ) طور داخل ٿيو. هن اصطلاح جي ڄمار ڪا گهڻي نه آهي. هِن لفظ جو پهريون استعمال 1823ع کان ملي ٿو.

پرمانند ميوا رامَ انگريزي-سنڌي ڊڪشنريءَ ۾، ’ٿسارس‘ جي معنيٰ ”خزانو“ ڏني آهي، جيڪا مبهم ۽ وڏو دائرو رکندڙ آهي، جڏهن ته هُن ’ليڪسڪن‘ ڏانهن رجوع به ڪرايو آهي(٤١). ڊاڪٽر فيلن ’ٿسارَس‘ جو اصطلاح ’ڪوش‘ جي وصف ۾، ان جي متبادل طور آندو آهي(42)، جيڪو روايتي طور لغت جو مترادف آهي.

”اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنري“ ’ٿِسارس‘ جي معنيٰ ۾ لکي ٿي: ”1- هم معنيٰ ۽ ساڳي تصور وارن لفظن جي فهرست تي مشتمل ڪتاب. 2- ڊڪشنري يا انسائڪلوپيڊيا [يوناني: thesaurus ’خزانو‘]“(43)

’ٿسارس‘ جي سمجهاڻيءَ ۾، ”چيمبرس ڊڪشنري“ لکي ٿي ته:

> “A storehouse of knowledge, *esp* of words, quotations, etc, a dictionary; a book with systematically arranged lists of words and their synonyms, antonyms, etc, a word-finder; a treasury. [L, from Gr *thēsauros*]”(44)

(ڄاڻ جو خزانو، خاص ڪري لفظن، قولن وغيره جو، ڊڪشنري؛ سرشتي موجب مرتب ڪيل لفظن، انهن جي مترادفن، ضدن وغيره تي مشتمل فهرست وارو ڪتاب، لفظ-ڳوليندڙ؛ خزانو. [يوناني ٻوليءَ جي لفظ *thēsauros* مان ورتل.])

اها وصف "خزاني" جي در کي کوليندڙ آهي، تہ لفظن جي حوالي سان خزاني مان مراد ڪهڙي ونڻ گهرجي.

انٽرنيٽ ويب سائيٽ "وڪيپيڊيا انسائڪلوپيڊيا" تي، 'ٿِسارس' جي سمجهاڻي هن طرح ڏنل آهي:

"A **thesaurus** is a reference work that lists words grouped together according to similarity of meaning (containing synonyms and sometimes antonyms), in contrast to a dictionary, which provides definitions for words, and generally lists them in alphabetical order. The main purpose of such reference works for users "to find the word, or words, by which [an] idea may be most fitly and aptly expressed"" (45)

(ڊڪشنريءَ جي ڀيٽ ۾، جنهن ۾ عام طور الف-بي وار ترتيب ۾ لفظن جو معنائون هونديون آهن؛ ٿسارس هڪڙو حوالاجاتي ڪم آهي جنهن ۾ لفظن کي، معنائن جي ساڳيائپ موجب، مجموعن جي صورت ۾ ڏنو ويندو آهي (جن ۾ مترادف ۽ ڪن حالتن ۾ ضد بہ هوندا آهن). صارفن لاءِ اهڙن حوالاجاتي ڪتابن جو مکيہ مقصد 'لفظ، يا لفظ ڳولڻ آهي جنهن وسيلي ڪو تصور تمام گهڻي ٺهڪندڙ طريقي يا سليقي سان اظهاري سگهجي'.")

ٿسارس جي هن سمجهاڻيءَ ۾ ان جو ڪارج بہ سانديل آهي. معنائن جي ساڳيائپ، مجموعن جي صورت، مترادف بہ تہ ضد بہ ڏنل. مقصد، تہ جيئن تصور کي چٽو ڪندڙ لفظ ڳولي سگهجن يا ان تصور کي سهڻي طريقي سان اظهاري سگهجي.

موبائيل ايپ "ميريم-ويبسٽر" ڊڪشنريءَ ۾ 'ٿسارس' جي معنیٰ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ:

"A book in which words that have the same or similar meanings are grouped together." (46)

(هڪ ڪتابُ جنهن ۾ هڪجهڙا يا هڪجهڙي معنائن وارا لفظ گروپن جي صورت ۾ ڏنل هجن.)

انهن وصفن آڌار چئي سگهجي ٿو تہ ’ٿسارس‘ هم معنیٰ لفظن جي سهيڙ وارو الف-بي وار ترتيب ۾ جوڙيل ڪتاب آهي، جنهن جي مدد سان گفتگوءَ ۽ تحرير ۾ جاذبيت پيدا ڪري، ان کي پُر اثر ۽ پرپور بڻائي سگهجي ٿو. ٿسارس وسيلي اهو پڻ معلوم ٿئي ٿو تہ ڪنهن ٻوليءَ وٽ هڪ مفهوم جي اظهار واسطي ڪيتري قدر لفظ موجود آهن.

انسائڪلوپيڊيا (Encyclopaedia/Encyclopedia):۔

’انسائڪلوپيڊيا‘ جو اصطلاح علمي حلقن ۾ گهڻو مشهور ۽ پُرڪشش آهي. هي اصطلاح پهريون ڀيرو 1644ع ۾ لکيو ويو. ان جي متبادل طور ’سائيڪلوپيڊيا‘ (Cyclopaedia) جو اصطلاح بہ 1728ع کان وٺي، ڪجهہ قدر مروج رهيو آهي. هيءُ اصطلاح يوناني ٻوليءَ جي لفظن enkyklios+paideia مان ورتل آهي جنهن جي معنیٰ آهي تعليم، سکيا، ٻارن جي نيپاج. ان کان پوءِ وچين لاطيني ٻوليءَ جي لفظ encyclopaedia طور مروج ٿيو يعني ”سڀ طرفي ڄاڻ جو نصاب“.

’انسائڪلوپيڊيا‘ جي سمجهاڻي ڏيندي، ”دَ نيو انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا“ (مائڪروپيڊيا) لکي ٿي:

> “**encyclopaedia**, also spelled ENCYCLOPEDIA (from Greek *enklyklios paideia*, “general education”), reference work that contains information on all branches of knowledge or that treats a particular branch of knowledge in a comprehensive manner.”(47)

(**انسائڪلوپيڊيا**، جنهن جي هِجي encyclopedia پڻ ڪئي ويندي آهي (يوناني *enklyklios paideia*، يعني ”عام تعليم“ مان ورتل آهي)، هڪ حوالاجاتي تصنيف آهي جنهن ۾ ڄاڻ جي سڀني شاخن جي معلومات هوندي آهي يا جيڪا ڄاڻ جي مخصوص شاخ سان جامع انداز ۾ پيش اچي.)

ان سمجهاڻيءَ موجب، انسائڪلوپيڊيا هڪ جامع حوالاجاتي تصنيف آهي، جنهن ۾ ڄاڻ جي هڪ يا گهڻن شعبن جي معلومات ميڙيل هوندي آهي.

پرمانند ميوا رام ’انسائڪلوپيڊيا‘ جا متبادل ”وڏي لغت ۽ وِشوَڪوشُ“ ڄاڻايا آهن(48)، جيڪي ان اصطلاح کي سمجهڻ ۾ ناڪافي آهن. ساڳيءَ ريت، ڊاڪٽر فيلن جي ”انگلش-اردو ڊڪشنري“ ۾ ’انسائڪلوپيڊيا‘ جون معنائون ”جامع۔ مجمع يا مخزن العلوم۔ سار سنگرہ۔ [قاموس۔ قاموس العلم۔ دائرة المعارف۔

انسائیکلوپیڈیا۔“(49) ڏنل آهن. جن مان ”مخزن العلوم“ ۽ ” دائرة المعارف“ اهم آهن، تڏهن به ڊاڪٽر فيلن ”انسائڪلوپيديا“ به درج ڪيو آهي.

اردو ٻوليءَ جي 22-جُلدي ضخيم لغت ”اردو لغت (تاریخی اصول پر)“ ۾، ’انسائڪلوپيديا‘ جون ٻه معنائون هن ريت درج ڪيل آهن، جيڪي ان اصطلاح کي چڱيءَ حد تائين واضح ڪندڙ آهن: ”1. وہ تالیف یا تصنیف جس میں اہم اشیا مشاہیر تلمیحاتی اور تاریخی واقعات مقامات اور علوم و فنون وغیرہ کے متعلق ہر قسم کی معلومات فراہم کی جائیں، دائرۃ المعارف۔ 2. مجموعہ معلومات۔“(50)

موبائيل ايپ ”ميريم-ويبسٽر“ ڊڪشنريءَ ’انسائڪلوپيڊيا‘ جي معنیٰ ۾ لکي ٿي:

> “A work (such as a book, series of books, Web site, or CD-Rom) that contains information on all branches of knowledge or treats comprehensively a particular branch of knowledge usually in articles arranged alphabetically often by subject.”(51)

(هڪ تصنيف (جهڙوڪ: ڪتاب، ڪتابن جو سلسلو، ويب سائيٽ، يا سِي ڊِي-رام) جنهن ۾ ڄاڻ جي مڙني شعبن جي معلومات ڏنل هوندي آهي يا جيڪا جامع نموني ڄاڻ کي ڪنهن مخصوص شعبي بابت عام طور مضمونن جي صورت ۾ پيش ڪري ۽ الف-بي وار ترتيب ۾ هجي.)

اها سمجهاڻي جديد دَور جي تقاضا کي اظهاريندڙ آهي يعني ڄاڻ جي مڙني شعبن جي الف-بي وار ترتيب ۾ مرتب ڪيل جامع معلومات جيڪا ڪتاب، ڪتابي سلسلن، ويب سائٽن يا سي ڊي ذريعي پيش ڪئي وڃي.

ڊاڪٽر محبت ٻرڙو ’انسائڪلوپيديا‘ بابت لکي ٿو: ”اڄوڪا گهڻا ماڻهو انسائڪلوپيڊيا کي سموري ميسر ڄاڻ جو گهڻ جُلدي ميڙ (مڇو) سمجهن ٿا جنهن کي نقشن ۽ تفصيلي پنوتريءَ سان گڏوگڏ ڪتابِسُڏن (ٻبليوگرافيز)، تصويرن، خاڪن، نندڍڙن (تخفيفن) ۽ پرڏيهي محاورن (اصطلاحن)، ڏيهه سُڏن (گزيٽيئرز) ۽ اهڙي ٻين شين سان سڌاريو ويو هجي.“(52)

سورهين صدي عيسوي تائين، انسائڪلوپيڊيا کي ڊڪشنري ۽ ڊڪشنريءَ کي انسائڪلوپيڊيا پڻ سڏيو ۽ سمجهيو ويندو هو، جنهن جو ڪجهه اثر اڄا تائين ڪجهه حلقن ۾ آهي، جيئن متي ڄاڻايل ڪجهه وصفن

۽ سمجھاڻين ۾ بہ آندل آهي. پر، هاڻي انسائڪلوپيڊيا ۽ ڊڪشنريءَ ۾ فرق بابت گھڻو ئي لکيو ويو آهي تہ لغت جو لاڳاپو لفظن ۽ انسائڪلوپيڊيا جو تعلق شيُن سان آهي. اهڙي فرق کي ”دَ نيو انسائڪلوپيڊيا برٽينيڪا“ ۾ ، هنن لفظن ۾ واضح ڪيو ويو آهي:

> "The distinction between a dictionary and an encyclopaedia is easy to state but difficult to carry out in a practical way: a dictionary explains words, whereas an encyclopaedia explains things. Because words achieve their usefulness by reference to things, however, it is difficult to construct a dictionary without considerable attention to the objects and abstractions designated. Nonetheless, while a modern encyclopaedia may still be called a dictionary, no good dictionary has ever been called an encyclopaedia."(53)

(لغت ۽ انسائڪلوپيڊيا ۾ فرق ٻڌائڻ تہ آسان آهي پر عملي طور ڪرڻ ونڊڻ ڏکيو آهي: لغت لفظن کي واضح ڪري ٿي، جڏهن تہ انسائڪلوپيڊيا شين جي وضاحت ڪري ٿي. جيئن تہ لفظ شين جي حوالي سان پنهنجي ڪارآمديت حاصل ڪن ٿا، ان ڪري شين ۽ مخصوص معنائن تي چڱيءَ طرح ڌيان ڏيڻ کان سواءِ لغت کي ناهڻ ڏکيو آهي. تنهن هوندي بہ، جديد انسائڪلوپيڊيا کي لغت تہ سڏي سگھبو، پر ڪنهن بہ سٺي لغت کي ڪڏهن بہ انسائڪلوپيڊيا نہ سڏيو ويو آهي.)

معنيٰ تہ انسائڪلوپيڊيا کي تہ هڪ قسم جي لغت سڏي سگھجي ٿو، پر لغت کي ڪڏهن بہ انسائيڪلوپيڊيا چئي نہ سگھبو.

’انسائڪلوپيڊيا‘ ۽ ’لغت‘ جي تقابلي جائزي ۾، مولوي عبدالحق بہ اهڙي ئي مٿي ڄاڻايل سمجھاڻي لکي آهي: ”انسائیکلوپیڈیا میں اشیاء کا بیان ہوتا ہے۔ ڈکشنری الفاظ کی تشریح ہے۔ انسائیکلوپیڈیا میں اس سے بحث نہیں ہوتی کہ اشیاء کے الفاظ کس زبان کے ہیں۔ اُن کی اصل کیا ہے اور اس کے مختلف استعمال کیا ہیں۔ ڈکشنری میں لفظ کی اصل، اس کے مفهوم، مختلف استعمالات اور اس کے تمام اجزاء سے بحث ہوتی ہے۔“(54)

”اَ ڊڪشنري آف انگلش يوزيج“ (A Dictionary of English Usage) ۾، گڏيل طور تي، ’ڊڪشنري، انسائڪلوپيڊيا ۽ ليڪسڪن‘ جون معنائون هنن لفظن ۾ ڏنيون ويون آهن:

"**dictionary, encyclopaedia, lexicon**. A *d*., properly so called, is concerned merely with words regarded as materials for speech; an *e*. is concerned with the things for which the words are names. But since some information about the thing is necessary to enable the words to be used rightly, most dictionaries contain some matter that is strictly of the encyclopaedic kind; and in loose use *d*. comes to be applied to any encyclopaedia that is alphabetically arranged. Lexicon means the same as *d*., but is usually kept to the restricted sense, and is moreover rarely used except of Greek, Hebrew, Syriac, or Arabic dd."(55)

(**ڊڪشنري، انسائڪلوپيڊيا، ليڪسڪن**: ڊڪشنري، خاص طور تي ايئن ئي سڏجي ٿي، جو تعلق رکو انهن لفظن سان آهي جن کي گفتگوءَ جو مواد سمجهيو ويندو آهي؛ انسائڪلوپيڊيا جو تعلق انهن شين سان آهي جن لاءِ لفظ نالا آهن. پر جيئن تہ هر شيءِ جي باري ۾ ڪجهہ معلومات ضروري هوندي آهي جيڪا لفظ کي صحيح استعمال جي لائق بڻائي، گهڻين لغتن ۾ اهڙو مواد هوندو آهي جيڪو خاص طور تي انسائڪلوپيڊيائي هوندو آهي؛ ۽ رواجي استعمال ۾ لغت ڪنهن بہ اهڙي انسائڪلوپيڊيا طور استعمال ٿيندي آهي جنهن ۾ الف-بي وار ترتيب هجي. ليڪسڪن جي معنیٰ لغت واري ئي آهي پر عام طور ان کي مخصوص مطلب تائين محدود رکيو ويندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن ان کي يوناني، عبراني، شامي، يا عربي لغتن کي ڇڏي ڪري استعمال ڪيو ويندو آهي.)

نتيجا:

ٻولي لفظن جي ذخيري، انهن جي معنائن، مفهومن، سمجهاڻين ۽ مخصوص قسم جي صرفي ۽ نحوي ترتيب تي مشتمل ٿئي ٿي. ٻولي ڳالهائڻ سان گڏ لکڻ جو عمل پڻ آهي، جنهن وسيلي ٻوليءَ جو رڪارڊ مرتب ٿئي ٿو. ٻوليءَ جي لفظن جو رڪارڊ ڊڪشنرين ۾ درج ڪيو ويندو آهي. اهڙي قسم جو چونڊ ڪيل يا مخصوص يا خاص نوعيت جو لفظي ذخيرو وڪيبيلري پڻ چئجي ٿو. عام طور ڪتاب جي آخر ۾ ايندڙ مخصوص لفظن جي فهرست کي گلاسري جي نالي سان سڃاڻجي ٿو. ٿسارس ۾ لفظن جا مُچا خاص ترتيب ۾ ۽ خاص مقصد هيٺ گڏ پيش ڪيا وڃن ٿا. ٻوليءَ ۽ علم ادب ۾ ڊڪشنرين ۽ انسائڪلوپيڊيائن جي هڪ مستقل اهميت آهي، جيڪي

حوالاجاتي ڪتاب جي حيثيت رکن ٿا، جن کي الف-بي وار ترتيب ۾ ڇپيو ويندو آهي تہ جيئن سولائيءَ سان گهربل داخلا کي ڳولي سگهجي. ڊڪشنري ٻوليءَ جي تهذيبي، تاريخي، ثقافتي ۽ سماجي قدرن جي نشاندهي ڪري ٿي. ڊڪشنريءَ جو مترادف عربي ٻوليءَ جو لفظ 'لغت' آهي. ڊڪشنريءَ ۾ هر معنيٰ ۽ ساڳي تصور وارن لفظن جي فهرست پڻ ڏني وڃي ٿي. ڊڪشنري ۽ انسائڪلوپيڊيا بہ الڳ نوعيت جا ڪتاب آهن، جن مان ڊڪشنري لفظن ۽ انسائڪلوپيڊيا شين جي وضاحت ڪري ٿي. اهڙو ڪتاب جنهن ۾ ڊڪشنريءَ ۽ انسائڪلوپيڊيا جون گڏيل خوبيون ۽ خاصيتون هجن تنهن کي "انسائڪلوپيڊيائي ڊڪشنري" (Encyclopaedic Dictionary) چئجي ٿو.

حوالا/وضاحتون:

1. *The New Encyclopaedia Britannica* (Volume 4 - micropaedia), by Encyclopaedia Britannica Inc. 15th Ed 2007, P. 78
2. اشتقاق جي ڄاڻ ۾ آيل ML جو مخفف Medieval Latin (1500-600ع جي زماني [قرون وسطيٰ] وچين دَور واري لاطينيءَ) لاءِ، LL جو مخفف Late Latin (600-200ع واري زماني جي لاطينيءَ — پوئيت لاطينيءَ) لاءِ آيل آهي.
3. *Webster's New World College Dictionary*, Webster's New World Book Macmillan, USA, 3rd Ed. 1988, P. 382
4. *The Chambers Dictionary*, Chambers Harrap Publishers Ltd, England, 1995, P. 466
5. 'ڊڪشن' جي وصف، ساڳي ڊڪشنريءَ ۾، هنن لفظن ۾ ڏني وئي آهي: "A saying or speaking (*obs*); manner of speaking or expressing; choice of words; style; enunciation. [L *dictio* , *-ōnis*, from *dicere*, *dictum* to say] (Ref: *The Chambers Dictionary*, 1995, P. 466)
6. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, Lahore, Central Urdu Board, Ed. 1976, P. 278
7. *The Oxford English Reference Dictionary*, Edited by Judy Pearsall and Bill Trumble, Oxford University Press New York, 1995, P. 395
8. *Oxford English Sindhi Dictionary*, Chief Editor: Sirajul Haq Memon, Oxford University Press, Karachi, 1st Ed. 2010, P. 475
9. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, Institute of Sindhology, University of Sindh, Jamshoro, 3rd Ed. 1994, P. 83
10. Abdul Haq, Moulvi, Dr.: *The Student's Standard English-Urdu Dictionary*, Anjuman Taraqqi-E-Urdu Pakistan, Karachi, 13th Ed. 1992, P. 310
11. ايون ايسر (Evan Esar) [1995-1899] مزاح لکندڙ هڪ اميريڪي ليکڪ. سندس هن منفرد ڊڪشنريءَ "Esar's Comic Dictionary" جو پهريون ڇاپو 1943ع ۾ ڇپيو، جنهن کان پوءِ ان جا ڪيئي ڇاپا پڌرا ٿيا آهن. هُن اِن ڊڪشنريءَ جي نالي ۾ ئي comic يعني مزاحيہ ڪتب آندو آهي.
12. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89101410132;view=1up;seq=92 (read on 11-8-2018)
13. *The New Encyclopaedia Britannica* (Volume 18 - macropaedia), by Encyclopaedia Britannica Inc. 15th Ed 2007, P. 257
14. ورڊ-بڪ جي معنيٰ "اوڪسفرڊ انگلش سنڌي ڊڪشنري" ۾ 'لغت' ڏني وئي آهي، پر مرڪب لفظ جي متبادل مرڪب لفظ طور 'شبدڪوش' هتي ڪتب آندو ويو آهي.
15. *The Chambers Dictionary*, 1995, P. 964

16. Matthews, P. H., *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford University Press, New York, 1997, p. 207-208
17. Neufeldt, Victoria, Editor in Chief: "*Webster's New World College Dictionary*", Macmillan USA. 1997. p. 777
18. *Cassell Concise English Dictionary*, Cassell Wellington House, London, England; Updated Edition 1995, P. 782
19. https://en.wikipedia.org/wiki/Lexicon (read on 12-08-2018)
20. Ibid.
21. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 575
22. چغتائی، محمد اکرام، نذیر حق اور محمد اسلم کولسری: تشریحی لغت؛ لاہور، اردو سائنس بورڈ، طبع دوم، 2008ء، ص 479
23. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، مقدمو. مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ، ”لغات سنڌي مخففات“، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، ڇاپو پهريون 1990ع، ص: پ
24. *Oxford English Sindhi Dictionary*, 1st Ed. 2010, P. 1007
25. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, 1994, P. 196
26. *Oxford English Sindhi Dictionary*, 1st Ed. 2010, P. 1007
27. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 575
28. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 1067
29. *Oxford English Sindhi Dictionary*, 1st Ed. 2010, P. 1994
30. *The Oxford English Reference Dictionary*, 1995, P. 1617
31. https://www.dictionary.com/browse/vocabulary?s=t) (Accessed on 16-08-2018
32. *Cassell Concise English Dictionary*, 1995, P. 1471
33. هن ايپ جي جوڙيندڙن ۾ امر فياض ٻرڙو، صائمہ اصغر، انيس ڪاڪا ۽ فهد ميمڻ شامل آهن.
34. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, 1994, P. 435
35. ڊاڪٽر فيلن vocabulist جا مترادف ”فرهنگ نويسي، ڪوش رچنا“ ڄاڻايا آهن، جيڪي ٺهڪندڙ نہ آهن. ڏسو: Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 1067
36. *The New Encyclopaedia Britannica* (Volume 18 - macropaedia), 2007, P. 257
37. *Oxford English Sindhi Dictionary*, 1st Ed. 2010, P. 743
38. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, 1994, P. 142
39. The Chambers Dictionary, 1995, P. 711
40. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 444
41. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, 1994, P. 390
42. Fallon, S. W., *A New Hindustani-English Dictionary*, 1st Ed. 1879, P. 958
43. *Oxford English Sindhi Dictionary*, 1st Ed. 2010, P. 1831
44. *The Chambers Dictionary*, 1995, P. 1797
45. https://en.wikipedia.org/wiki/Thesaurus#cite_note-Roget-1 (read on 12 Aug. 2018
46. Merriam-Webster, version © 2017 Merriam-Webster, Inc. (assessed on 17-08-2018
47. *The New Encyclopaedia Britannica* (Volume 4 - micropaedia), 2007, P. 487
48. Mewa Ram, Permanand: *A New English-Sindhi Dictionary*, 1994, P. 103
49. Fallon, S. W., Dr.: *Fallen's English-Urdu Dictionary*, 1976, P. 339
50. اردو لغت (تاریخی اصول پر)، کراچی: ترقی اردو بورد، طبع اول 1977ء، ص: 949
51. *Merriam-Webster*, version © 2017 (assessed on 17-08-2018)
52. ٻرڙو، محبت، ڊاڪٽر: انسائڪلوپيڊيا سنڌيڪا ۽ سنڌي ٻولي؛ قنبر: ڊاڪٽر محبت اڪيڊمي، ڇاپو پهريون اپريل 2018ع، ص: 12
53. *The New Encyclopaedia Britannica* (Volume 18), Macropaedia, 2007, p. 277
54. عبدالحق، مولوی، ڈاکٹر: لغت کبیر اردو جلد دوم (حصہ اول)، کراچی: انجمن ترقی اردو پاکستان، اشاعت اول 1977ء، ص: 50-51
55. Flower, H.W., *A Dictionary of Modern English Usage*, revised by Sir Ernest Gowers, The English Language Book Society and Oxford University Press, 2nd Ed. 5th Impression 1975, P. 129